

Spidsanden og fuglekøjerne på Fanø. Af E. Lehn Schiøler 1925

Redigeret af Per Hofman Hansen

Bogværket Danmarks Fugle, ornitologen E. Lehn Schiøler og maleren Johannes Larsen

I 1912 påbegyndte Danmarks store amatørornitolog og stifter af Dansk Ornitologisk Forening, vekselerer Eiler Lehn Schiøler (1874-1919) arbejdet med det, der både skulle blive hans livsværk og det ultimative bogværk om "Danmarks Fugle". Allerede som dreng havde han drømt om dette bogværk. Og da han tilmed havde ry for at være iagttagende og registrerende til det pedantisk nøjagtige, kunne man nok forestille sig, at kun det bedste var godt nok.

Derfor allierede han sig tidligt med Danmarks største fuglekunstner, Johannes Larsen, der havde en tilsvarende trang til at vide nøjagtig besked om fjerdragternes variation igennem fuglenes livsforløb og årstidernes gang. Det var planen at udgive otte store bind, men kun de tre første blev realiseret, idet Lehn Schiøler døde midt i arbejdet i 1929. Første bind, der udkom i 1925, omhandlede andefugle, bind 2 udkom i 1926 og handlede om Grønlands fugle og bind 3, der handlede om rovfugle, udkom i 1931.

På Fanø var det især andefuglene krikænder, pibeænder, spidsænder og gråænder, som de gjorde studier af. I september 1917 er de begge på besøg på Fanø, hvor de indlogerer sig på "Hotel Kongen af Danmark" for blandt andet at besøge Sønderho gamle Fuglekøje, dels for at få et indtryk af en fuglekøjes indretning og dels for at aftale køb og levering af levende ænder sendt til Kerteminde.

Johannes Larsen og Lehn Schiøler besøger Fanø og fuglekøjerne

Besøget kan vi dokumentere i en række breve, som Johannes Larsen skrev til sin hustru Alhed:

Kerteminde 12. sept. 1917

Kære Alhed!

Jeg har fået telegram fra Lehn-Schiøler om at møde ham i Odense i morgen for at tage med til Fanø, hvor vi bliver et par dage for at se på krikænder og andekøjer. Jeg tænker han tager med herhjem på tilbagevejen. [...] Nærmere fra Fanø.

Din JL.



Hotel Kongen af Danmark

14. sept. 1917

Kære Alhed!

Ja, nu sidder jeg her, sammen med Lehn-Schiøler og frue. ... Klaks [JLs bror Vilhelm] kommer vist herover. Her stormer og fyger med sand.

Mange hilsner din JL.

Kerteminde 22. sept. 1917

Kæreste Alhed!

Hermed nogle Feuletoner. I dag er det helt rart vejr, og jeg har bestilt en vogn til at køre os til Fyns Hoved. Lehn-Schiøler havde mavepine i går, så han måtte se på at vi andre spiste men i dag har han det helt godt. Vi kører kl. 11.30 efter at have spist lidt og beregner at være hjemme kl. 7. Vi fik en kasse fra Fanø i går med 3 pibeænder, 3 spidsænder og 4 krikænder som Lehn-Schiøler har købt til mig [...]

Hilsen din JL.

Kerteminde 24. sept. 1917

Kæreste Alhed!

Lehn-Schiøler rejste så i går over Nyborg. [...] De 2 krikænder døde om natten, men de 2 andre har det godt og ligeledes pibeænderne og spidsænderne. [...]

Mange kærlige hilsner din JL.

Besøget i fuglekøjen

Iagttagelserne i fuglekøjen blev der senere gjort nytte af, for i Lehn Schiølers artikel om spidsænder i Danmarks Fugle (som følger herunder), bringer han en detaljeret beskrivelse af ændernes liv og færden i køjen foruden en redegørelse for køjemandens arbejde. Artiklen sluttet af med en kortfattet redegørelse for [fuglekøjer i England](#), på De frisiske Øer, i Holland og Frankrig.

Johannes Larsens farverplancher

De farveplancher, som Johannes Larsen udførte over værkets ænder, har han dateret mellem februar og august 1918, og de ænder som angives at stamme fra Fanø er dateret mellem 1900 og 1917, i alt 27 ænder.

Den nyeste er en skeand, der i billedteksten beskrives som: "Gammel han, 20/10 1917. Fanø. Sommerdragt vigende for pragtdragt. Malet efter levende model, fanget 20/10 1917 i fuglekøje". (Tavle 51, dateret af Johannes Larsen: Sept. 1918).

Alle de øvrige 26 ænder er tegnet efter Lehn Schiølers kolossale samling på mere end næsten 25.000 udstoppede eller skindlagte fugle.

Fuglekøjens regnskab

Johannes Larsens kendskab til fuglekøjen så tidligt som 1911 kan dokumenteres i køjens forretningsprotokol, hvor det under "Fuglefangsten for året 1911" hedder: "Johannes Larsen levende ænder: 2 krikænder". Ved samme lejlighed fik ringmærkningens "fader", lærer H. Chr. Mortensen i Viborg, der [tidligere havde været i fuglekøjen](#) for at ringmærke ænder, leveret 24 pibeænder. I Regnskabsbogen for samme år anføres: "Johannes Larsen for 2 Stk levende Krikænder 98 øre".

Her følger nu Lehn Schiølers beskrivelse af spidsandens liv og færden i fuglekøjen foruden en redegørelse for køjemandens arbejde.

Gengivet efter side 299-302 i Danmarks Fugle, bind 1 (1925).

E. Lehn Schiøler om spidsanden (*Anas acuta*)

Spidsanden tager sikkert som voksen hovedsagelig planteføde til sig, men det aldeles overvejende antal maver af fugle, fanget i fuglekøjerne, har vist sig at være tomme; nogle dog fyldte med fint sand og rester af plantedele; i nogle tilfælde er der fundet små ferskvandssnegle. J.C. Phillips meddeler l.c. side 322, at en undersøgelse, foretaget af U.S. Biological Survey, omfattende 790 maver af spidsænder, fanget eller skudt i månederne september til marts i alle egne af Nordamerika, viser, at ca. 87% af maveindholdet bestod af vegetabilisk føde og kun ca. 12% af animalsk. Førstnævnte består navnlig af frø af forskellige vandplanter, sidstnævnte af små bløddyr, krebsdyr og snegle; desuden er der fundet nogle enkelte småfisk og frøer i maverne.

På Fanø er den særdeles talrig i september og oktober

Det er ikke mange spidsænder, som skydes her i landet i andejagtens tid, et antal, der i forhold til stok (grå)- og krikænder er forsvindende lille, og grunden er vel den, at vor egen bestand er forholdsvis fåtallig og forlader os temmelig tidligt, og på gennemrejse om efteråret ses den ikke meget, selvom den er langt hyppigere end om foråret. Og dog må store skarer drage hen over landet hvert efterår, formodentlig om natten, for på Vesterhavssøerne, f. eks. på Fanø, er den særdeles talrig i september og oktober. Her standser de altså for en tid deres træk, og for hundreder for ikke at sige tusinder af spidsænder betyder denne standsning livets ophør, for her ligger de stille fuglekøjer, små fredelige indsøer, omkransede med pil og birk, blinkende i natten og bydende læ for vind og vejr, lokkende ved tilstedeværelsen af andre ænder, men med døden ventende i ruserne ved enden af de bugtede kanaler.

Fuglekøjen - en lille lund af pil, birk, fyr, el og hyldebuske

Fra vejen mod syd fra Nordby til Sønderho går et spor af til venstre, snor sig gennem lave, lyngbevoksede klitter og standser omsider på en klitryg, hvorfra man ser ud over det lave farvand mellem Fanø og Jylland. For sine fødder ser man en lav engstrækning ligge udbredt langs med kysten og midt i strandengen en lille lund af pil, birk, fyr, el og hyldebuske. En blid brise får de slankeste toppe til at svaje svagt, og i den klare septemberluft når blikket langt omkring. Nord for den lille lund, fuglekøjen, ser engen ud, som den var pløjet eller føget over

med sand og jord et langt stykke, men sættes kikkerten for øjet, opnås bedre erkendelse. Engen er bedækket med ænder!

Ænder vuggende blidt på småbølgerne

Side om side sidder de her, pibeænder, spidsænder, stok- og krikænder, nogle sovende, andre pudsende fjer, og ude på vandet ligge striber af ænder, navnlig pibeænder, vuggende blidt på småbølgerne. Af og til svinger små selskaber på 3-5 ænder hen over trætoppene; når de vender, så solen skinner på dem, synes de lyst perlegrå, de lange halse, der er fremstrakte som væddeløbshestes, viser, at det er spidsandrikker; så bøjes halsene lidt tilbage, idet fuglene bremser op for at forsvinde mellem trætoppene, formodentlig daler de ned i eller bag køjen på strandengen.

En stokand afbryder stilheden ved at "rappe op", som gjaldt det om at vække hele den slumrende andehær, tre skeænder kommer op mellem grenene som røg af en skorsten, kredser et par gange ubeslutsomt omkring og forsvinde atter.

Gennem krusets låg stiger en svag tørverøg op

Køjemanden kommer frem af sit lille skur, som ligger ind i klitten omgivet af bistader. Han er klar til at vise os køjen - det kan dog ikke nytte at ville forsøge på at fange noget, for forleden var en kat i køjen, så nu må der være flere dages ro; desuden er vejret så godt. - Gennem en lille låge i det omgivende hegn træder vi ind i dunkelgrøn skygge og følger vor fører, som går foran med et lille krus i hånden; gennem dets låg stiger en svag tørverøg op, stammende fra en tørveglød, der ligger i krusets bund. Denne forholdsregel menes at fjerne lugten af os og skal forhindre ænderne i at mærke vor nærværelse. Musestille følger vi ham køjen rundt og få et indtryk af dens hele plan.

Fuglekøjen indretning og funktion

Midt i plantningen findes en rundagtig lille sø, omgivet af små græsbevoksede volde, der har en lille forstrand ned mod søen; på denne lille bred kan ænderne sidde og sove og pille sig. Fra søens hjørner udgår kanaler, som krummer sig ind mellem træerne, efterhånden bliver de smallere og i deres inderste del er de overspændte med net; helt inde i bunden er de smalle som en grøft og ender i en ruse. Langs kanalerne er der opstillet sivskærme af mandshøjde, lidt på skrå som kulisser, således at køjemanden kan gå frem imellem dem, se indad i kanalen uden at ses udefra, strø korn i den, og sluttelig vise sig for de forfærdede ænder, som, fristede af lokkeænderne, er svømmet ind i kanalen og nu, for at undgå den bagved dem opdukkende fare, jager baskende fremad og ender i rusen, medens lokkeænderne, der svømmede ind i kanalen, fordi de er vænnet til at få føden derinde, roligt bliver liggende. Køjemanden går stille hen til rusen og befrier de to fanger for hurtigt at dreje halsen om på dem; med et lille ryk vrider han to halshvirvler fra hinanden, anden kastes hen på jorden, den slår et par gange med vingerne, men ligger så stille, kun fødderne gøre endnu nogle svømmetag efter den sidst modtagne ordre fra hjernen, så er den borte - en hurtig død.

Pibeænder, spidsænder, skeænder og krikænder

Stilheden er intet øjeblik afbrudt, vi kan gå videre og kigge gennem huller i skærmene over volden ind i søen. Der er en del ænder i den, men køjemanden påstår, at de fleste er tæmmede lokkeænder. Pibeandrikker med kastanjebrune hoveder og mælkehvide forvinger sidder på bredden og pudser fjerene, rundt om i vandet ligger spidsænder, enkelte skeænder og mange krikænder med hovedet trykket helt ned mellem skuldrene, en sagte susen i træerne høres, ellers er alt stille - kun når en måge flyver over synsfeltet mellem trætoppene, vende ænderne hovedet lidt på skrå og lader øjet følge dens flugt, til den atter forsvinder, og de synker tilbage i deres ro.

Tæmmede og stækkede lokkeænder

Hvert efterår gøres nogle af de fangede ænder til lokkeænder; de stækkes på den ene eller begge vinger og holdes i nogen tid i tæmmekasse, indtil de er vænnet til at få føde af køjemanden og lærer at kende ham, så slippes de ud i en aflukket kanal og tilbringer nogen tid der, hvor de fodres og vænnes til at holde til. Senere kommer de ud i dammen og tilbringer der vinteren og den følgende sommer. Når de da efter fældningen få deres nye svingfjer, gør de små udflugter ud af køjen og vender tilbage, ledsaget af vilde kammerater, som de således lokker i døden. Undertiden håndstækkes de, dvs. vingens yderste led, anden og tredje finger,

knibes af, således at svingfjer ikke mere vokser ud. Sådanne ænder forlader naturligvis ikke køjen, og køjemændene påstår, at de aldrig lægger æg eller ruger. Lokkeænder, der kan flyve, drager ofte bort med de trækkende skarer og fanges i andre køjer, som de træffer på deres vej mod vinterkvarteret, og den omstændighed, at køjefangede, ringmærkede og atter slupne ænder påny, endog flere gange, kan fanges, taler ikke til fordel for deres evne til at drage nytte af erfaringer på dette område.

Tre fuglekøjer på Fanø

På Fanø findes tre fuglekøjer, der hvert år fanger et meget stort antal ænder. Ved lov er al skydning og jagt forbudt i køjernes nærhed for at skærme om dette for beboerne ikke uvigtige erhverv. Også på andre Vesterhavsøer findes køjer, ligeledes i Holland, og i England fandtes i tidligere tid mange køjer, decoys, af hvilke dog kun et forholdsvis ringe antal holdes i drift i vore dage.

Sir Ralph Payne-Gallwey: The Book of Duck Decoys

I "The Book of Duck Decoys" (London 1886) oplyser forfatteren, Sir Ralph Payne-Gallwey, at der i sin tid alene i de østlige grevskaber fandtes ca. 100 køjer, som årligt efter et nøgternt skøn fangede 5000 ænder hver, således at der blot fra disse køjer årligt bragtes henved en 1/2 million ænder på markedet! Ordet decoy angives at stamme fra Holland, hvor man først skal have fundet på at lokke ænder i en "ende-kooy". Forfatteren citerer en udtalelse af Sir Henry Spelman, som døde i 1641, hvorefter Sir W. Wodehouse, der levede under James I (1603-25), skal have været den første, som indrettede en andekøje i England; længe før den tid havde det været skik at drive ænder i net, der opstilledes ved bredden af søer og bugter og endte i store ruser. Denne jagt gik dog hovedsagelig ud på at fange de ikke flyvedygtige fugle, idet den udøvedes på en tid, da ællingerne næppe kunne flyve, og de gamle fugle var afslåede*). Den skal have været i brug i flere hundrede år, før de første andekøjer indrettedes, men da bestanden af ænder derved blev truet med fuldstændig tilintetgørelse, indførtes i 1534 en lov, hvorefter ænderne vare fredede mellem 31. maj og 31. august.

*) Afslåede. Om vilde gæs og ænder, som i fældetiden er ude af stand til at flyve (egl.: med "afstumpede" vinger). "Ganske afslåede roandrikker, som i fældetiden ... taber svingfjerene".

Fuglekøje i England fra 1665

Den første fuldt pålidelige beskrivelse af en andekøje i England stammer fra 1665, hvorefter Sydrach Hilcus skal være kaldt over fra Holland for at indrette en køje til Charles II i St. James Park. Efter den tid har man beskrivelse af mange nedlagte og endnu eksisterende køjer, og i det nævnte værk findes en mængde af interessante oplysninger om dem, som det vil føre for vidt at gentage her, blot i uddrag.

Køjemanden førte et stille liv og hans tale var afdæmpet og sagte

Køjemænd opnåede stor erfaring i at omgås og fange ænder, og lod deres viden mundtlig gå videre til sønner og slægtninge som store hemmeligheder. Køjemanden førte et stille liv, hans væsen var tilbageholdende, hans tale afdæmpet og sagte og hans gang forsigtig, som var han stedse bange for at skræmme ænder. Familien Skelton havde erhvervet sig ry som særlig fremragende fangstmænd, og over Andrew Williams, der døde i 1774 i en alder af 84, skal findes følgende gravskrift:

THE DECOYMAN

Here lies the Decoyman who lived like an otter,
Dividing his time betwixt land and water;
His hide he oft soaked in the waters of Perry, 1)
Whilst Aston old beer his spirits kept cheery.
Amphibious his life, Death was puzzled to say
How to dust to reduce such well-moistened clay.
So Death turned Decoyman, and 'coyed him to land,
Where he fixed his abode till quite dried to the hand.
He then found him fitting for crumbling to dust;
And here he lies mouldering as you and I must.

1) Floden Perry, som løber lige uden for fuglekøjen.

Fuglekøjer i Holland, på Vesterhavssøerne og i Nordfrankrig

I Holland, hvorfra køjesystemet, som foran nævnt stammer, skal findes over 150 køjer; på Vesterhavssøerne findes over en halv snes, og regner man, at der også i Nordfrankrig drives nogle køjer, kan det ikke nægtes, at fare lurer næsten overalt langs ændernes trækvej.

Ænderne må tåle en hård "beskatning"

Det er da også meget store tal, der kommer frem, når fangstresultaterne undersøges; Rohweder (Journal für Ornith. 1878) oplyser, at der i 8 nordfrisiske køjer i 1877 fangedes 51.484 ænder, hvoraf 35.000 var krik-, ca. 12.000 spidsænder, resten pibe-, ske- og stokænder. I 1880 fangedes 24.000, i 1884 26.200 krik- og spidsænder. Når hertil lægges, hvad der fanges på Fanø, i Holland og England, kommer man til så store årlige tal, at det ikke kan undre, at fangsten efterhånden er blevet mindre. Og dog er ænderne så frugtbare fugle, at de endnu tåler en sådan "beskatning". De her omtalte tal stammer jo nemlig kun fra en ganske lille del af verden og siger intet om skudte ænder.

I Californien blev der årligt taget 1 million ænder - i Minnesota 1,8 millioner

Langs Nilen fanges t.eks. årligt store mængder af ænder, og afbildninger på vægge fra det gamle Ægypten viser, at jagten på dem ingenlunde er af ny dato! J. C. Phillips nævner nogle tal fra Amerika: I vinteren 1913-14 kom på markedet i New Orleans 283.000 ænder, hvoraf ca. 117.000 var stokænder, ca. 28.000 spids-, ca. 37.000 ske-, ca. 30.000 krik-, ca. 15.000 knarænder osv.

I Californien blev der årligt taget ca. 1.000.000 ænder, i Minnesota i 1919 1.804.000, i 1920 1.180.000 osv. Selv om måske sidstnævnte tal behøver bekræftelse, kommer Phillips dog til det resultat, at der årlig fanges og skydes ikke under 6 millioner ænder i USA, og han mener, at et tal af 10 millioner rimeligvis kommer sandheden nærmere. Næsten overalt i den civiliserede verden er man nået til ved lov at forbyde al jagt på og fangst af ænder i rugetiden, men den stadige opdyrkning og afvanding af de egne, hvor de yngler, gør det dog til en betænkelig sag, særlig her i Vesteuropa, at vedblive med en så stærk beskatning som den, driften af fuglekøjer betyder.

For spidsænderne er Danmark kun en station på vejen

På Jyllands vestkyst og muligvis nogle få andre steder i landet kan man endnu træffe spidsænder i december, måske overvintrer virkelig nogle af dem, for jeg har fået spidsænder både i januar og februar måneder, men det langt overvejende flertal er borte herfra, og findes i vinterkvartererne i årets koldeste måneder. For de fleste spidsænder er Danmark kun en station på vejen, ved hvilken de opholder sig en kort tid om efteråret og drager hastigt forbi, når de om foråret vender tilbage til deres ynglepladser i Lappmarken, i de tusind søers land og langs [Petschoras](#) bredder i Nordrusland.

Kilder

Ovenstående tekst er gengivet efter E. Lehn Schiølers monumentale storværk "Danmarks Fugle. Med henblik på de i Grønland, på Færøerne og i Kongeriget Island forekommende arter", Bind 1 (1925). Citatet findes i kapitlet Spidsænder i bind I, Indledning og andefugle (1925), side 299-302 med illustrationer af spidsænder fra Fanø 1903, 1904, 1906, 1907, 1909 og 1914 udført af Johannes Larsen 1918.

Danmarks Fugle. Johannes Larsen og E. Lehn Schiøler. Redaktion: Malene Linell Ipsen. Kerteminde, Johannes Larsen Museet, 2008. 32 sider, illustreret.

Udgivet i anledning af udstillingen af samme navn på Johannes Larsen Museet. Om det store værks tilblivelse og om det mere end 10-årige samarbejde mellem værkets idemand, vekselerer og amatørornitolog E. Lehn Schiøler og maleren Johannes Larsen.

Også publiceret på min hjemmeside "Stykker til Fanøs kultur, natur og historie" på adressen www.albus.dk/fanoe/fuglekojer/lehn1925.html med titlen "Spidsanden og fuglekøjerne på Fanø". Januar 2010.